

TÜRK-İSLAM MƏDƏNİYYƏTİ İLƏ BAĞLI İNAM YERLƏRİ: PİRLƏR (Naxçıvan şəhəri materialları əsasında)

Asaf ORUCOV,

*AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

AÇAR SÖZLƏR: *pir, İslam, ibadət, inanc.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *пир (место поклонения), Ислам, поклонение, вера.*

KEY WORDS: *pir (place of worship), Islam, worship, belief.*

Dini-mənəvi mədəniyyətin bir hissəsini təşkil edən müqəddəs yerlər (ziyarətgahlar, pirlər, türbələr) millətin mənəvi dəyərlərini ortaya qoyur. Əsrlər öncə bu torpaqlarda yaşayan əcdadlarımızın bizə miras qoyduqları bu qiymətli türk-İslam abidələrini araşdırmaq maddi və mənəvi mədəniyyət tariximizi zənginləşdirmək baxımından böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Bu qədim inanc yerləri xalqın tarixinin izlərini yaşadan və keçmişlə bu gün arasında körpü yaradan mənəvi sərvətlərimizdəndir. Odur ki, bu məqaləmizdə Naxçıvan şəhərində bugünədək qorunub saxlanılan inanc yerləri - pirlər haqqında məlumat vermək istərdik.

M.Nemət yazır ki, “pir” türk sözü olub, “bir”lə əlaqəlidir. Bəzi kitabələrdə və orta əsr mənbələrində bu söz “birə” mənasında işlədilib. “Pir”, “bir”, yaxud “birə” sözü çox güman ki, birinci, yəni öndə gedən, mürşid mənasını bildirir [1, s. 6]. AMEA-nın müxbir üzvü H.Səfərli qeyd edir ki, “pir” eyni zamanda sufi təriqəti rəhbərlərinə verilən ən yüksək tituldur [2, s. 96]. Müəllif həmçinin vurğulayır ki, onların xanəqahları olurdu. Xanəqahda yaşayan təriqət başçısı - “pir” öz ətrafına çoxlu müridlər toplayırdı. Onların tərbiyəsi ilə məşğul olur, öz ideyalarını mənimsədir və onlar vasitəsilə yayırdı [3, s. 187]. Qeyd edək ki, Naxçıvanda inam yerləri çox vaxt “ocaq” adlandırılır.

Pirlərdə həm İslam dininin, həm də İslamdan öncəki inancların izləri özünü açıq şəkildə büruzə verir [4, s. 24]. Bu müqəddəs yerlər əsasən ayrı-ayrı müqəddəs şəxslərin adları, daş, ağac, su-bulaq, qəbir və s. ilə əlaqələndirilir. Buna baxmayaraq, pir və ocaqların ziyarət edilməsi səbəblərini birləşdirən ümumi cəhətlər də var. Pir və ocaqların daha çox müalicəvi xüsusiyyətə malik olması, müəyyən xəstəliklərin sağaldılması, sonsuz qadınların niyyətlərinin gerçəkləşməsinə olan inam əsas ziyarət səbəblərindəndir [5, s. 16].

Yuxarıda pirlərin ayrı-ayrı müqəddəs şəxslərin adı ilə bağlı olduğunu qeyd etmişdik. AMEA-nın müxbir üzvü, professor H.Səfərli qeyd edir ki, ziyarətgah-pirlərin indiyədək xalqın diqqət mərkəzində olmasının bir səbəbi onların şiə imamlarının övladları ilə əlaqədar olmasıdırsa, digər səbəbi onların orta əsrlərdə əhali arasında böyük hörmət və nüfuza malik ruhani alimlərin, o cümlədən sufi şeyxlərinin, dini və dünyəvi elmlər sahəsində tanınmış alimlərin, ümumiyyətlə, ölkənin sosial-siyasi və mədəni-ideoloji həyatında böyük rol oynayan və mühüm mövqe tutan bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin qəbirləri ilə bağlı olmasıdır [3, s. 215]. Belə pirlərdən biri Naxçıvan

şəhərindəki **Mir Yaqub** və ya **Yaqub piri**dir. Qeyd edək ki, xalq arasında bura Pir Yaqub piri və ya Pir Yaqub xanəgahı da deyilir. Pir haqqında XX yüzilliyin 30-cu illərində rus alimi K.N.Simirnov da məlumat vermişdir. Mənbələrə görə, Pir Yaqub Bəktəşiyə Sufi cəmiyyətinin rəhbəri olmuşdur [6, s. 398]. Bu pir haqqında F.Bağırov yazır: “Naxçıvan şəhərindəki Mir Yaqub piri Möminə Xatun türbəsindən şimalda təpə üzərindədir. Pir iki tikilidən ibarət olub, torpaq sürüşməsindən uçub. Yanında yeni binalar tikilib. Pirin binası bişmiş kərpiclə hörülüb, iki kiçik otaqdan ibarət olub. İkinci otaqda simvolik müsəlman məzarları vardır. Onlar mərhum Mir Əli ilə Mir Yaqub adlı mömin şəxslərindir. Pirin yaranması tarixi isə belə izah edilir. XIX əsrin axırlarında İraqın Kərkük əyalətindən zəvvarlar Naxçıvanda müqəddəs Əshabi-Kəhf ziyarətgahını görməyə gəlirlər. Gələnlərdən ikisi - Yaqubla Əli şəhərdəki orta əsr Cümə məscidində mücavirlik edərək ömürlərini də burada başa vururlar. Yaşca böyük olan Mir Əli vəfat etdikdən sonra Naxçıvan möminləri mərhumun cənazəsini şəhər qəbiristanlığında dəfn edirlər. Bir müddətdən sonra tənha qalan Mir Yaqub da vəfat edir və vəsiyyətinə görə cənazəsini yaşadığı məscidin həyətinə dəxmasında basdırırlar. Şəhərin mötəbər şəxslərinin tələbi və qazinin fətvası ilə Mir Əlinin də cənazəsinin sümükləri qəbiristanlıqdan gətirilərək dəxmada yenidən torpağa basdırılır. Həmin dəxmə xalq arasında Mir Yaqub piri adı ilə insanların inanc yerinə çevrilir. 1955-60-cı illərdə Mir Yaqub piri qurbanlar kəsilib ehsanlar verilərdi” [7, s. 22]. Müstəqillik əldə ediləndən sonra insanlar yenə həmin yeri ziyarətgaha çevirmişlər.

Naxçıvan şəhərində yerləşən pirlərdən biri də Şahab məhəlləsindəki Kəffarə və ya “Süddü nənə” piri. Pirdəki inanc sistemi xalq arasında “qara daş” inancı ilə bağlıdır. T.Qədirzadə belə daşlarla bağlı yazır ki, pirlərdə mövcud olan bu daşlar müqəddəs hesab edilir və “ocaq daşı” adlanır [8, s. 163]. Şahab məhəlləsinin yaşlı sakinləri bura göydən qadını xatırladan bir daş düşdüyünü söyləyirlər. Daş “Süddü nənə” adlanır. İnanca əsasən, südü olmayan gəlinlər bu piri ziyarət edirlər. Ziyarət zamanı özləri ilə qovrulmuş buğda gətirirlər, yol boyunca bu buğdaları müəyyən yerlərə qoyur və heç kimlə danışmırlar. Ziyarətdən geri qayıdarkən bu buğdalardan götürüb yeyirlər. İnanca, görə “Süddü nənə” onların südünün olmasına yardım edir. Belə ki, buğda artıb-çoxalmaq, bolluq, bərəkət rəmzidir. Rəvayətə görə, “Süddü nənə” adlandırılan bu qadın ərə getməmiş, bütün ömrünü kimsəsiz uşaqlara baxmaqla keçirmişdir. T.Qədirzadə yazır ki, burada maraqlı cəhət həmin qadının “Südlü nənə” adlandırılmasıdır. Günümüzdə də birinin uşağını başqa qadın əmizdirəndə həmin qadın uşağın “Süd anası” sayılır [8, s. 164].

Oxşar inam Şahbuz rayonunun Badamlı kəndində də var. Babək rayonunun Sirab kəndində də “Süddü nənə” adlandırılan daş yarığında 3 dəfə keçməklə niyyətin qəbul olunacağına inanılır. Bu inanc sistemi ilə əlaqəli M.İsmayılı yazır ki, əski dastan yaddaşında bu inanc cənnətdə olan süd gölü ilə oxşarlıq təşkil edir. Xalq arasında olan inanca görə, bu daşların yanına su qoymaq lazımdır. Çünki daşların suya ehtiyacı var. Xalq arasında çoban daş, gəlinqaya, gəlin daş haqqında gözən əfsanələr və onların pirlərə, ocaqlara, bir sözlə ziyarətgahlara çevrilməsi əski türk inanc sistemi ilə bağlıdır. Daşa dönmə, daşla bağlı inanclar, daş motivi ilə bağlı əfsanələrin belə geniş yayılması xalqımızın qədim mifoloji, tarixi dünyagörüşündən irəli gəlir [9, s. 62]. AMEA-nın müxbir üzvü Qadir Qədirzadə yazır ki, Naxçıvanda daşın, xüsusən qara daşın müqəddəsliyi ilə bağlı bir neçə xalq deyimi mövcuddur. Pis övlad haqqında “Sən doğulunca, bir qara daş doğulaydı”, “Qara daş səndən yaxşıdır” və s. deyilir. Naxçıvanda bu gün də daşla bağlı

inanc sisteminə, daha doğrusu, daş kultuna demək olar ki, hər tərəfdə rast gəlmək mümkündür. Onu da qeyd edək ki, bu kimi inanc yerlərini Novruz bayramında ziyarət etmək adəti geniş yayılmışdır.

Xədicəbəyim piri və ya Xədiceyi Kübra ocağı. Pir Naxçıvan şəhərində “Zaviyə məscidi”ndən cənubda yerləşir. F.Bağirov öz tədqiqatlarında yazır ki, bir əsr öncə həmin ərazidə (Təbrizlə Zaviyə məhəllələrinin kəsişdiyi yerdə) şəhərdəki mötəbər adamlar evlər tikmiş, orada tacir və baqqal dükənləri, bazar meydanı və karvansara binaları salmışlar. 1960-cı illərdə ərazidə söküntü aparılaraq yerində beşmərtəbəli ictimai binalar tikilmişdir. Söküntü zamanı pirin yeri “müqəddəs” ziyarətgah kimi xalq tərəfindən qorunub saxlanılmışdır. Xədicəbəyim pirin yaranma tarixi dəqiq məlum olmasa da, yaşlı nəslin sözlərinə əsasən, pirdə qadın məzarı olmuş, başdaşı üzərində ərəb əlifbası ilə “Möminə Xədicəbəyim” sözləri yazılmışdır. Tarixdən məlumdur ki, Möminə Xədicəbəyim adlı nüfuzlu qadın ərədbilli Şeyx Səfinin oğlu Şeyx Cüneydin zövcəsi olmuşdur. Xədicəbəyim Şah İsmayılın ata nəslindən olan şiə müsəlmanlarının yeddinci imamı Museyi Kazımın şəcərəsindən ehtimal olunur. Savadlı və xeyirxah olduğuna görə xalq arasında ona “Xədicə kübar” (Xədiceyi-kübra) demişlər. Çox təəssüf ki, mərhumənin məzarı üzərində tarixi lövhə əllinci illərdə götürüldüyündən onun şəxsiyyəti haqqında dəqiq məlumat vermək mümkün deyil. 1995-ci ildən pirdə yenidənqurma-təmir işləri aparılmış, məzar yeri düzəldilmiş və üzərində piramidaşəkilli sərdabə binası tikilmişdir. Sərdabənin qarısı üstünə “Xədicəbəyim piri” sözləri yazılmış kaşı lövhə vurulmuşdur [7, s. 23]. Pirdə tez-tez məhəllə adamları tərəfindən Quran oxunur, ehsanlar verilir. İnsanlar pirə nəzir (pul, qənd, çay) deyirlər. Niyyətləri, arzu-istəkləri qəbul olarsa, aparıb pirin içərisinə nəzirlərini qoyurlar. Bu puldan oranın təmizliyinə, pirlə bağlı müəyyən işlərin görülməsinə xərclənir.

Fatiməbəyim piri. Naxçıvan şəhərində yerləşən pirlərdən biri də Fatiməbəyim piri. Pir Naxçıvan şəhərindəki Əlixan məhəlləsindəki köhnə qəbiristanlıq ərazisindədir. Məhəllənin yaşlı sakini, mərhumə Həcər xanım Məşədi Əbdül qızının sözlərinə görə 30-40-cı illərdə İrandan Naxçıvan şəhərinə mühacirlər gəlmişdir. Onlar şəhərin ayrı-ayrı məhəllələrində məskunlaşmış, yerli camaatla qaynayıb qarışmışlar. Gələnlərdən biri də Səyyid Əbdüllah adlı mömin şəxs olmuşdur. O, ailəsi ilə birlikdə Əlixan məhəlləsindəki Məşədi Yusif kişinin həyətinə (indiki 20 yanvar küçəsi, ev №25) yaşamışdır. Həmin illərdə Naxçıvanda “iranlı mühacirlərə” demokratlar damğası vurulmaqla müxtəlif təzyiqlər göstərilmişdir. Əlacsız qalan Əbdüllahın ailəsi təkrar İrana köçməli olmuşdur. 1939-cu ildə Mirəbdüllah Fatiməbəyim adında qızını İrandakı bir ruhaniyə vermişdir. Bu nigahdan Fatiməbəyim bir oğlu olmuşdur.

Fatiməbəyim valideynləri İran xəfiyyəsi tərəfindən tutularaq sorğu-sualsız zindana salınmışlar. İranda iztirablı günlər keçirən Fatiməbəyim xeyirxah adamlar tərəfindən təkrar Naxçıvana gətirilmişdir. Naxçıvanda onu əvvəllər yaşadıkları həyətin sahibi Məşədi Yusif kişi himayəyə götürmüşdür. Bir müddət sonra Fatiməbəyim himayədarı da dünyasını dəyişmişdir. Tənha qalan Fatiməbəyimə məhəllənin xeyirxah qonşuları tərəfindən maddi köməkliklər göstərilmişdir. Qonşusu Səriyyə İmran qızı (Həcər xanımın anası) Fatiməbəyimlə siğə bacı (Siğə qardaş, siğə bacı – qardaş və ya bacı olmayıb müəyyən dini mərasimlə əhd-peyman bağlamaqla qardaş, ya bacı olmuş oğlan və ya qız) olaraq ona maddi və mənəvi dayaq olmuşdur. Yeganə körpəsinin həsrətini çəkən Fatiməbəyim 1956-cı ildə 42 yaşında dünyadan köçmüşdür.

Fatiməbəyim Mir Əbdullah qızının cənazəsi məhəllənin adamları tərəfindən dəfn edilmiş və məzarı ziyarətgaha çevrilmişdir [7, s. 24].

Son olaraq qeyd edək ki, bu kimi inanc yerləri Naxçıvan şəhərinin sosial-ictimai və ideoloji həyatında mühüm rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Nemət M. Azərbaycanda pirlər. Bakı: Azərneşr, 1992, 104 s.
2. Səfərli H. Naxçıvanın türk-İslam mədəniyyəti abidələri. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 216 s.
3. Səfərli H. Naxçıvanda sosial-siyasi və ideoloji mərkəzlər. Bakı: Elm, 2003, 392 s.
4. Paşayeva M. Azərbaycanın qədim diyarı Xınalıq. Azərneşr: Bakı, 2006, 60 s.
5. Abbasova A. Naxçıvan və Kəlbəcər bölgələrinə aid müqəddəs yerlər / Tarixi İpək yolu və Naxçıvanın iqtisadi-mədəni əlaqələrinin inkişafı məsələləri (konfrans materialları. 16-17 oktyabr 2015) s. 59-60.
6. Naxçıvan abidələri ensiklopediyası. Naxçıvan, İstanbul, 522 s.
7. Bağırov F. Nuh yurduna ziyarət. Naxçıvan, 133 s.
8. Qədizadə T. Məhsuldarlıqla bağlı inam yerlərimiz: Süddü nənə piri // NDU elmi əsərləri, Humanitar elmlər və pedaqogika seriyası, Naxçıvan, №1 (21) 2007, s. 162-164.
9. İsmayıl M. Naxçıvan əfsanələri. Bakı: Elm, 2008, 208 s.

Асеф Оруджов

**СВЯЗАННЫЕ С ТЮРКСКО-ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРОЙ МЕСТА
ПОКЛОНЕНИЯ: ПИРЫ**

(на основе материалов города Нахчыван)

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются места поклонения, связанные с тюркско-исламской культурой - пиры в городе Нахчыван. Среди них можно отметить «Сюдду нана», «Хадиса бейим», «Пир Ягуб», «Фатма бейим» и др. В итоге было выяснено, что пиры в городе Нахчыван, принадлежащие как к исламскому, так и доисламскому периоду, сохранили следы древних верований. Эти пиры с идеологической точки зрения также имеют большого значение.

Asaf Orujov

**PLACES OF WORSHIP RELATED TO THE TURKISH-ISLAMIC
CULTURE: PIRS**

(based on materials of Nakhchivan city)

ABSTRACT

The article examines places of worship associated with the Turkic-Islamic culture - pirs in the city of Nakhchivan. These include “Suddu nana”, “Khadisa bayim”, “Pir Yagub”, “Fatma bayim”, etc. As a result, it was found that the pirs in the city of Nakhchivan, belonging to both the Islamic and pre-Islamic periods, preserved traces of ancient beliefs. These pirs are also of great importance from the ideological point of view.